

●

**«ПРАКТИКУЮЧИЙ ПОМІЩИК»:
ЖИТТЯ, ГРОМАДСЬКА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
В. В. ТАРНОВСЬКОГО - СТАРШОГО НАПРИКІНЦІ 40-х -
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 50-х РОКІВ ХІХ ст.**

Вивчення українського дворянського ліберально-демократичного руху першої половини ХІХ ст. - один з актуальних напрямків сучасної історичної науки. Він дозволяє дослідити участь у цьому процесі представників дворянських родин - нащадків козацької старшини, значна частина яких була біля витоків українського національного відродження. А такі відомі суспільно-політичні діячі, як Василь Васильович Тарновський - старший, грали помітну роль у підготовці та проведенні демократичних реформ 60-х рр. ХІХ ст. Наукових досліджень, присвячених життю та громадській діяльності В. В. Тарновського - старшого напр. 40-х - середині 50-х рр. ХІХ ст., майже немає. У попередній нашій публікації на сторінках журналу «Сіверянський літопис» нами було зроблено невеличку розвідку про життя та суспільну діяльність В.В.Тарновського в молоді роки [17]. У публікації мова йшла про особливості формування світогляду В.Тарновського в період навчання в Ніжинському лицей князя Безбородька та Московському університеті, а також у період роботи в одному з осередків польського національно-визвольного руху в Житомирі одразу після польського повстання 1830 - 1831 рр. У 1834 р. з Волинської губернії на рідну Полтавщину В. Тарновський повернувся вже як людина з повністю сформованими поглядами, досвідом наукових досліджень у таких галузях, як статистика, економіка, юридична наука, історія права. До того ж після смерті батька та матері в 1835 р. він став старшим у сім'ї, керував не лише невеликими маєтками родини, а й мав піклуватися про своїх братів та сестер. Тому в нашій публікації спробуємо дослідити життя та громадську діяльність В.В.Тарновського в період його життя з 1834 до середини 50 - х рр. ХІХ ст., стосунки з родичами та друзями. Головною джерельною базою статті є родинний архів Тарновських, значна частина документів якого нами репрезентується вперше.

З листів лицейського друга В. Тарновського М. В. Гоголя відомо, що останній бачив себе та свого друга викладачами щойно відкритого Київського університету св. Володимира. Однак проти них був попечитель Київського навчального округу фон Брадке, а також сама ситуація в університеті. 7 серпня 1834 р. М.Гоголь написав В.Тарновському: «Ну какой сволочи набрали в наш киевский университет! Мне даже жаль бедного Максимовича, что он попал между них! Можно ли это! Новый университет! Тут бы нужно стараться, пользуясь этою выгодою, набрать новых профессоров, а вместо этого набрали старой плесени из глупого Кременецкого лицея. Я сам было думал в Киевский университет, да к счастью не сошелся с Брадке...» [8,627]. Восени 1834 р. М. Гоголь таки радить В.Тарновському їхати до Києва, йому не подобається, що той збирається до Ніжина: «Да, что тебе за охота думать о перемещении в Нежин? Охота же возиться с этой дрянью (далі він називає викладачів)...» [628]. 22 січня 1835 р. М. Гоголь писав М. Максимовичу, ректору Київського університету, про В. В. Тарновського: «...нельзя ли как-нибудь переташить його в университет?...ты будешь им доволен...» [8,628]. М. О. Максимович запросив В. В. Тарновського на посаду ад'юнкта російської словесності, але фон Брадке не затвердив його на цій посаді. Влаштуватися на роботу викладача В.Тарновському не судилося.

У 1836 р. він одружився з Людмилою Володимирівною Юзефович, сестрою Михайла Володимировича Юзефовича, який став помічником попечителя Київського навчального округу. У В. В. Тарновського з'явилася реальна можливість влаштуватися на роботу в університет, але він вже ніколи не повернеться до цієї ідеї, тому що займатиметься зовсім іншими справами: перетвореннями в економіці сільського господарства та зміною відносин між селянами та їх власниками - дворянами. В. В. Тарновський з 1835 р. залишає державну службу, обирає господарчу діяльність - стає практикуючим поміщиком.

Треба зазначити, що серед родичів та друзів В. В. Тарновського, теж поміщиків, було чимало людей з доброю освітою, ліберальними поглядами на життя. Деякі з них займалися етнографічними дослідженнями, вводили передові методи ведення господарства, мали в своїх маєтках заводи, відкривали школи для селян, займалися благодійною діяльністю. Тому у В.В.Тарновського були однодумці та помічники. Після повернення з Житомира він налагоджує маєток Антонівка в Пирятинському повіті Полтавської губернії, який після смерті Г.Ф. Тарновської став спільною власністю чотирьох її синів та п'яти дочок, одна з них, Марія, вже була за М.Олександровичем.

Брат Василя, Микола, помер в 1840 р. неодруженим, другий брат, Яків, з 1842 р. по 1854 р. служив на військовій службі, брат Михайло жив в Антонівці, але з 1869 р. постійно мешкав за кордоном [11,37]. На піклуванні В. В. Тарновського були чотири неповнолітні сестри: Ганна, Надія, Юлія, Емілія, за документами - Євфимія [1]. Значну матеріальну допомогу у вихованні братів та сестер В.Тарновського надав двоюрідний брат його батька Г. С. Тарновський, на той час вже багатий поміщик, меценат та благодійник. Він оплатив навчання Якова та сестер В.Тарновського, неодноразово допомагав самому Василю Васильовичу, якого цінував як знавця права та господарства, хоча не завжди розумів свого племінника.

Г. С. Тарновський запропонував йому керувати усіма своїми численними маєтками. Місцем постійного мешкання подружжя Василя Васильовича та Людмили Володимирівни Тарновських стала садиба Потік, що належала Г.С.Тарновському. В своєму маєтку Антонівка та маєтках Г.С.Тарновського Василь Васильович буває постійно, контролюючи господарську діяльність, а також проводячи там статистичні та інші наукові дослідження. Спостереження В.Тарновського і зараз є цікавими джерелами нашої історії. Так, ним було зроблено опис села Антонівка у вигляді статистичних таблиць [1]. Спочатку свою методику ведення господарської діяльності він записує у вигляді нотаток: «На что надо обратить внимание при объезде Белоцерковской экономии [35, 61 - 61], «Вопросы при ревизии имения» [35,64 - 65], в яких планувалося проаналізувати загальний стан маєтку, в тому числі земські питання, скотарство, винокуріння, систему управління, становище селян, а також обов'язково - проект поліпшення господарства та життя селян.

На початку 50-х рр. XIX ст. В.Тарновським розробляються правила управління поміщицьким господарством [35, 82-83], у тому числі окремо по найпродуктивніших, з погляду товарного виробництва, маєтках: 15 грудня 1844 р. ним написані правила управління Потоцькою економією [], Парафіївським господарством [10,26]. Село Парафіївка було в повній власності Г.С.Тарновського, мало різні галузі господарства ще з часів попереднього власника графа П.О.Рум'янцева-Задунайського: заводи племінної худоби, пасіки, ін. В.Тарновський запропонував поділити територію на 4 економії: Власівку, Парафіївку, Западню та Рожнівку на чолі з помічниками прикащика. Це дало значний економічний ефект. Не випадково на початку 50-х рр. XIX ст., коли канцелярія Чернігівського губернатора за розпорядженням Міністерства держмайна збирала відомості про зразкові маєтки, було визнано, що маєток Г.С.Тарновського Кошари завдяки «просвещенной деятельности» власника «перебуває в такому «благоустроенному» господарському стані, що може слугувати прикладом для інших» [2,16].

Аналіз господарчої діяльності маєтків дозволив В.Тарновському правильно організувати ведення господарства та отримувати прибутки навіть в умовах кріпосного права. При тому він використовує досвід свого батька та сусідів. Так, доходною частиною поміщицького господарства того часу було вирощування тютюну. В родинному архіві Тарновських зберігся цікавий документ, назву якому дав сам В.Тарновський: «Выписка из замечаний моего отца о времени начала работ для обработки табака Полтавской губернии Пирятинского уезда села Антоновка»[18] у документі записані дані про початок сіви та рубки тютюну за період з 1814 по 1832 рр. у вигляді таблиці. Продаж тютюну на той час давав значний прибуток, в довідниках того часу можна прочитати: «Лучший табак махорка разводится в м.Сребном (известен у торговцев под названием Серебрянка, также в с.Рудовка. Отправляется в Ригу, Санкт - Петербург, Польшу, Сибирь» [10,129]. Село Рудовка знаходилося також у Пирятинському повіті та належало рідному братові батька - Петру Васильовичу. В маєтках Тарновських вирощували інший відомий сорт тютюну - рубанку, реалізація якого давала також чималий доход. Пам'ять про це збереглася у топонімі: одна з залізничних станцій біля Бахмача має назву Рубанка.

У нотатках В.В.Тарновського зустрічається чимало господарчих записів та виписок про скотарство, розведення коней [10], винокуріння, в тому числі про виробництво вина з картоплі автор записує технологію виробництва спирту) [10], влаштування лісозахисних смуг та відновлення лісів, що на той час по-хизацьки вирубувалися, нові технології дбжільництва, ін. Його цікавлять добрива, знаряддя праці, механізми, машини, якість насіння, промисловства та ін. []. Він пише «Замечания о разных способах пользования землею в Полтавской та Черниговской губерниях» [18,2], починає кілька праць: «О состоянии сельского хозяйства в Малороссии» [18,9], «Малороссия моего времени» [19]. У чернетках можна прослідкувати думку автора, який намагається розкрити причини, що заважають подальшому успіху розвитку господарства, думки про виробників сільської продукції та відносини між ними. У вступі до праці «Малороссия моего времени» В.Тарновський коротко аналізує структуру роботи: загальні поняття та зміни, які відбуваються та їх причини, розглядає питання «о различии в превращении различных классов», «про влияние, которое имеет и может иметь богатый малороссийский помещик на окружающее его общество», про становище жіноцтва в Малоросії.

Серед документів з архіву В.В.Тарновського є «Хозяйственный катехизис для Киевской губернии» [18,8], в якому по параграфах розписано систему розподілу землі, її розміри, кількість посівів, добрива, знаряддя праці, обробка пару, землі під озими, денні уроки під час обробки

землі, якість насіння, надається таблиця посівів (рослина, кількість насіння на десятину, час сівби, початок збирання), також заготівля сіна та збирання врожаю. В. В. Тарновський працює над програмою господарчого опису Малоросії [18], яку включив до праці «Малороссия моего времени». В цей час ним було визначено роль поміщика в організації маєткового господарства, залежність селян від своїх власників. За своїми поглядами він сам себе відносить до емансипаторів (від лат. emancipatio - звільнення) - прихильників звільнення селян від кріпосної залежності. Результатом досліджень впровадження кріпацтва на українських землях стала його стаття «Юридический быт Малороссии» [13] в «Юридических записках» в 1842 р., які видавав його лицейський та університетський друг і однодумець Петро Григорович Редкін, відомий та впливовий вчений, юрист та державослужбовець. У статті йшла мова про поступовий перехід українського селянства в кріпацтво та рабський стан. Невипадково вона була популярна серед кирило - мефодіївців. У протоколах допитів учасників товариства є конфіскований лист М.І.Гулака до О.В.Марковича від 5 лютого 1846 р., в якому згадується зустріч М.Гулака з В. Тарновським у В.Білозерського: «У Василя Михайловича застала я опять Тарновского и имел счастье слушать превосходную его статью о крестьянстве в Малороссии, постепенный переход из вольного состояния в безусловное рабство, прежние патриархальные отношения помещиков и подданных и ужасающие картины современного изуверства - все это изображено с такой верностью, согрето таким теплым чувством, переметано с взглядами столь светлыми, что и строгий критик останется в восхищении от этого очерка» [4,86].

Взаємини двох друзів - В.Тарновського та П.Редкіна можна прослідкувати в документах епістолярію родинного архіву Тарновських. Збереглося близько 60 листів з 1828 по 1866 (рік смерті В. Тарновського). У листі від 20 березня 1844 р. читаємо: «И ты нужен своим соотечественникам, полно, брат, скромничать... Теперь ты имеешь огромный круг практической деятельности обширную сферу для наблюдений» [36,1]. Там же П.Г.Редкін нагадує про те, що В.Тарновський повинен написати другу статтю про малоросійський юридичний побут. Термін «юридичний побут» на той час використовували в значенні «кріпосне право». В листі від 20 жовтня 1844 р. П.Редкін повідомляє В.Тарновського: «Мысли твои сообщил господину Кавелину, преподавателю истории русского права...» [36,9]. З їх листування за 1844 рік відомо ще про один проект В.В.Тарновського-старшого - видання українського журналу.

Програму малоросійського журналу В.В.Тарновський - старший розробив ще в 1828 - 1830 рр., цей проект вперше був опублікований нами в журналі «Грані» []. Нагадаємо, що проект передбачав видання історичного та літературно-художнього часопису, в якому будуть друкуватися матеріали про історію, етнографію України, а також по сільському господарству, промисловості, природознавству [21]. На думку автора, журнал повинен був стати осередком громадсько-політичного життя України, навколо якого можна буде зібрати найкращі уми українського суспільства: науковців, письменників, чиновників, передову частину дворянства, тим самим згуртувати зусилля передової частини українського суспільства. В другій половині 1844 року В. В. Тарновський порушує клопотання про видання журналу. В листі другові від 20 жовтня 1844 р. П.Г.Редкін пише: «Секрет твой от издания записок о Южной Руси для меня свят, хотя трудно мне не проговориться...» [36,9]. Далі він аналізує програму журналу В.Тарновського, з чого можна зробити висновок, що в основному В.В.Тарновський залишив варіант програми 1830 р. В листі від 11 грудня 1844 р. П.Г.Редкін радить запросити до участі та роботи в журналі «...Погодина, Бодянского, Кавелина, Буслаева, Петра Киреевского...» [36,10], які вже на той час були відомими діячами гуртку слов'янофілів, прихильником їх поглядів був й сам В.В.Тарновський. Тон листа: «...надобно вам завербовать...» - свідчення того, що навколо Василя Васильовича вже почали згуртовуватися представники демократичного напрямку українського суспільного руху, серед яких було чимало майбутніх учасників проведення демократичних реформ 60-х рр. XIX ст.

Як відомо, В.В.Тарновський на той час ще не отримав спадщину Г.С.Тарновського, відомо також, що саме в цей момент Г.С.Тарновський намагався юридично оформити документи на передачу майже усіх своїх маєтків на влаштування медичного факультету університету св. Володимира у Києві. Тому, вирішуючи питання про видання журналу, В.В.Тарновський знав, на які саме кошти він його буде друкувати. На жаль, ми цього поки що не знаємо. Можна лише припустити, що кошти могли надати близький друг В.Тарновського та сусід по маєтку Г.П.Галаган, сам Г.С.Тарновський або В.В.Тарновський вже мав доходи з правильно організованого господарства у своєму маєтку. З архівних документів нам відомо також, що в 1844 р. указом Синоду по зверненню архієпископа Полтавського і Переяславського Гедеона за значні пожертвування на користь Покровської церкви с. Антонівка В.В.Тарновському було оголошено благословення Синоду [23,7], отже, гроші у В.В.Тарновського на той час вже могли бути, але причина, за якою журнал не було зареєстровано, поки що невідома. Можливо, справа затягнулася, а після викриття Кирило - мефодіївського товариства в 1847 р. вирішувати питання про видання українського журналу було проблематичним.

Серед цікавих та невідомих ще широкому колу наших сучасників є «Предварительный план торговой кампании» [35,51 - 58], написаний В.В.Тарновським у ті роки. Він не має дати, але почерк, папір дозволяють віднести його до того періоду. Зміст плану є кроком до створення кооперативної організації, члени її - поміщики - складають торгову компанію, яка буде займатися двома «трактами» торгівлі: 1) закупляти сільськогосподарські продукти в Полтавській та Чернігівській губерніях та доставляти їх на місце збуту; 2) закуповувати з перших рук продукти, що потрібні для усіх, та доставляти їх в Полтавську та Чернігівську губернію. Таким чином ціни на продукти будуть не такими високими і в губернії будуть поставлятися необхідні товари. Як бачимо, вже в 50-і роки XIX ст. В.В.Тарновським було запропоновано ідею створення кооперативних товариств, які практично почнуть створювати лише через двадцять років - спілки споживчої кооперації, серед тих, хто стане їх засновувати, буде Г.П.Галаган [9,39].

Г.П.Галаган - багатий український землевласник, нащадок шляхетного козацького роду, сусід та родич Тарновських - поділяв антикріпосницькі погляди Василя Васильовича, між ними були дружні стосунки. Г.П.Галаган та П.Г.Редкін - дві особи, з якими В.В.Тарновський обговорював свої проекти, статті, радився з різних питань. У майбутньому вони разом будуть працювати над проектами реформ, займатися земською діяльністю. В 50-і роки XIX ст. серед друзів В.В.Тарновського, які бували у нього вдома як в селі Потоки, так і в Києві, де він часто проводив зиму разом з родиною, зустрічаємо П.О. Куліша, В.М.Білозерського, М.А.Маркевича, О.В.Марковича. В селі Потік у 1845 р. у нього гостював Т.Г.Шевченко, на пошану якого В. В. Тарновським було влаштовано урочистий прийом, так мальовничо описаний в своїх спогадах М.В.Тарновським [15,135]. М.В.Тарновський пише, що з Т.Г.Шевченком В.В.Тарновський був знайомий ще до 1845 р. через свого дядька Г.С.Тарновського. Т.Г.Шевченко завжди з великою повагою ставився до самого Василя Васильовича, а з його рідною сестрою Надією Василівною з 1845 р. їх назавжди пов'язали глибокі почуття, що підтверджується численними згадками сучасників. Їхнім стосункам присвячена розвідка М.В.Тарновського [14].

В.В.Тарновського з юнацтва цікавила історія українського народу. До нашого часу майже не збереглося його записів, але ті, що є, дозволяють визначити напрямки його народознавчих досліджень. Так, у родинному архіві є чернетки «О поэзии русского народа и влияния Малороссии на русскую поэзию», «О знахарях» [17], «О малороссийских песнях» [24]. Значний громадський резонанс мала стаття В.В.Тарновського «О делимости семейств в Малороссии» [12]. Вона була надрукована на сторінках збірника наукових праць Київського університету св. Володимира, в основі статті були матеріали особистих спостережень автора про лівобережну селянську родину: віковий склад, родинні права та обов'язки, суспільні відносини, майнові права, стосунки між дорослими членами родини, висвітлена проблема старшинства та особливості української родини на відміну від російської. У статті були визначені поняття родинної історії: сім'я, родина, спорідненість, великі та малі сім'ї. Отже, В.В.Тарновський показав себе знавцем української родинної історії, започаткував цей напрямок історичних досліджень не лише в Російській імперії, а й випередив французьких та британських істориків більш ніж на 100 років.

Чернетки праці «О делимости семейств в Малороссии» [25] містять цікаві спостереження автора про особливості економічних відносин в українських родинах. В.Тарновський звертає увагу на те, що в економічному побуті суспільства особливо спірними є стосунки осіб, які можуть працювати, та тих, хто позбавлений такої можливості. Тому на основі аналізу результатів статистичних досліджень с. Потоки та інших В.Тарновський вивчає вікову характеристику, зміну родинних обов'язків, відхилення від загальних правил та законів, розподіл сімейних обов'язків кожної особи, рухомість сімей та їх розподіл на розряди. Ним було розроблено методику розподілу сімей на розряди: робочі, легкоробочі, середньоробочі, важкоробочі; одноробочі, дворобочі, багаторобочі, безробітні, в основу яких ним було покладено фізичну характеристику участі селян у виробництві.

У другій половині 50-х рр. XIX ст. ім'я В.В.Тарновського вже було відоме в наукових колах Росії. Як фахівця його запросили для участі в роботі комісії з опису губернії Київського навчального округу, яка працювала в 1851 - 1857 рр. Групою членів цієї комісії, одним з лідерів якої був В.В.Тарновський, було розроблено «Програму подібного описання імений в хозяйственном отношении» [29]. По кожному маєтку програмою передбачалося складання опису, в якому записувалася кількість панської та селянської землі, казенні та панські повинності селян, чи усі селяни мають орну землю та сіножать, кошторис робочого дня в залежності від сезону. В програмі передбачалося вивчення стану дворових людей: чи мають вони заробітну платню, харчі, одяг, взуття за свою працю, яке становище посадовців з селян: чи отримують вони зарплату або мають ділянки землі. Особлива увага приверталась вивченню осіб зі спеціальною освітою - конторники, садівники та ін., а також соціальних умов життя людей: «какие существуют способы для распространения грамотности; какое именно положение существует в имении для содержания престарелых, сирот, калек и прочее» [22]. Програма передбачала також аналіз благодійних та економічних закладів у маєтках, фінансовий стан

мастків, причини незадовільного фінансового та економічного стану. Враховуючи час, коли В.В.Тарновський та члени комісії почали вивчати губернії Київського навчального округу, можна сказати, що необхідність проведення цих досліджень була визначена не лише бажанням наукового вивчення південних губерній Росії, а в першу чергу була пов'язана з діяльністю секретних комітетів при російському імператорі, які працювали над підготовкою до проведення селянської реформи. Аналізуючи рукописи В.В.Тарновського-старшого можна також сказати, що він професійно та серйозно ставився до злободенного питання російської держави: скасування кріпацтва, висвітлення його участі в редакційних комісіях. Це - тема окремої нашої розвідки.

Проаналізуємо рукописи В.В.Тарновського-старшого, в яких він розробляє основи селянського права. Текст рукопису автор озаглавлює так: «Общие основания прав и обязанностей помещика» - начало статей «Крестьянское право и материалы к ней» [37,2], а «Общие начала» автор так і починає: «Никакие отношения между людьми не могут быть основаны на произволе, то есть на побуждении, зависящем от внешнего действия стражей» [27]. Текст рукопису В.В.Тарновський одразу ж komponує за розділами та параграфами в них. Розділ під назвою «Общие основания прав и обязанностей помещика» написаний ним в окремому зошиті. Основними параграфами розписано ставлення поміщика до селянина, підстави для дій поміщика, про порушення прав селян та злочинний характер таких порушень, відношення поміщика до селянина, як власника землі до робітника, договірна система відносин між поміщиком та селянином, приватні права власників, права селян та відповідні їм обов'язки поміщика, «християнські обов'язки поміщика». Друга глава «О работах крестьянских» судячи по характеру паперу рукопису та змінах у почерку автора, написана пізніше. Основні параграфи розкривають розподіл робіт, роботу в святкові дні, нарахування святкових та робочих днів, заходи щодо покращення робіт та ін. Можна зазначити, що зміст цього розділу законодавчого проекту В.В.Тарновського «Селянське право» свідчить, що погляди автора на влаштування життя українських селян були скоріше поміркованими, ніж революційними, що надає нам право відносити В.В.Тарновського до табору ліберальних демократів.

Можливо, якби не було арешту членів Кирило - Мефодіївського товариства в 1847 р., спілкування з ними, обговорення суспільних питань мало б вплив на те, що погляди В.В.Тарновського були б більш революційними. Але після 1847 р. загроза обшуку нависла і над ним [14,196]. Він залишився серед лібералів - поміщиків. Серед них було чимало цікавих постатей, які в пореформену епоху грали помітну роль у житті українського суспільства. Багато з них були або стали родичами самого В. В. Тарновського. Такими були його двоюрідні брати та сестри, діти рідного брата батька В.Тарновського Петра Васильовича. Згадаємо, їх було п'ятнадцять осіб [11,38 - 40], майже усі вони народилися у маєтку Рудовка Пирятинського повіту Полтавської губ. Старший з них, Василь Петрович [11,38], закінчив Московський благородний пансіон, служив у столиці, а з 1841 р. - лубенський повітовий суддя, прилуцький повітовий маршалок дворянства. Олександр Петрович [11,39] - зробив блискучу кар'єру в Санкт-Петербурзі, завідував канцелярією імператорського двору. Андрій Петрович [11,39] після державної служби в столиці брав активну участь у селянській реформі 1861 р. та діяльності земських установ. Костянтин Петрович [11,39] військовий, після відставки брав участь у проведенні селянської та земської реформ. Єлизавета Петрівна [11,40] вийшла заміж за І.М.Скоропадського, відомого громадського та земського діяча, засновника знаменитого Тростянецького дендропарку. Уляна Петрівна [11,40] була дружиною Ангельгарда, одного з учасників проведення селянської та земської реформ.

Дружиною П.В.Тарновського, дядька В.В.Тарновського, була О.П.Милорадович [3,134], через Милорадовичів Тарновські були пов'язані родинними зв'язками з Галаганами, Скаржинськими та Полуботками. Неповдалі від головної резиденції Г.С.Тарновського Качанівка в маєтку Дорогинка жив К. С. Троцина, його мати, Олена Дмитрівна, була рідною сестрою дружини Г.С.Тарновського Ганни Дмитрівни [5,210]. К.С.Троцина одружився з М.Г.Ракович, племінницею Г. Д. Тарновської. К.С.Троцина - випускник Ніжинського ліцею, автор праць про необхідність звільнення селянства, перший голова земської управи Чернігівської губернії. З В.В.Тарновським його пов'язували дружні стосунки[6,219].

Відомим суспільним діячем того часу був статистик Д.П.Журавський. В родинному архіві Тарновських зберігається кілька документів про останні роки життя Дмитра Петровича. 14 травня 1856 р. Д. П. Журавський склав заповіт, в якому оговорив, що після смерті його та його дружини їх майно поступає в розпорядження душеприказчиків Г. П. Галагана та В.В.Тарновського на створення фонду для викупу на волю дворових людей з кріпацького стану. З листа Д. П. Журавського до своїх душеприказчиків, написаного в травні 1856 р., відомо, що він задумав передати свій капітал для заснування товариства для викупу дворових людей, в подальшому до товариства могли приєднуватися й інші капіталовкладчики. У випадку, коли уряд відмовить у створенні товариства, Д. П. Журавський бажав, щоб Г. П. Галаган та В.В.Тарновський, використовували гроші для викупу дворових особисто, «положив в основание одно завещанное мною имущество» [26,3-4]. Свої папери та бібліотеку Д.П.Журавський заповів

Г.П.Галагану та В.В.Тарновському, «особенно последнему» [26,4]. В.В.Тарновський виконав волю Д.П.Журавського, після його смерті за його клопотанням було засновано товариство для допомоги нужденним, правила надання грошей для викупу дворових людей були розроблені ще покійним Д.П.Журавським [26,13 -25 зв.]. Засноване товариство знайшло своїх спонсорів. Так, В.Висоцький зобов'язався вносити 50 крб. щорічно, поки будуть дозволяти обставини. Київське товариство допомоги нужденним, що було засновано на кошти Д.П.Журавського зусиллями Г.П.Галагана та В.В.Тарновського, існувало і після скасування кріпацтва в 1861 р.

Як бачимо, напр. 40-х - першої половини 50-х рр. XIX ст. В.В.Тарновський - старший бере активну участь у громадському житті українських губерній. В своєму маєтку, а також у маєтках свого родича Г.С.Тарновського він організовує добре налагоджене товарне виробництво, в основу якого покладено передові технології, чітку організацію праці. Свій виробничий досвід та становище в суспільстві В.В.Тарновський використовує для наукових досліджень та розробок. Так, ним було запроваджено методику статистичних етнографічних та економічних досліджень, він започаткував вивчення родинної історії українського селянства, запропонував її методику та напрямки. В.В.Тарновський - автор наукових праць з української історії, невеликих за обсягом, але цінних за змістом. Його проекти, які в рукописному варіанті зберігаються в родинному архіві Тарновських, у подальшому були використані автором під час роботи в редакційних комісіях з підготовки реформ 60-х рр. XIX ст., в земській діяльності В.В.Тарновського-старшого, його сина - відомого суспільного діяча та мецената В.В.Тарновського-молодшого.

Через 100 років після подій, про які йшла мова в нашій статті, «вдячні» нащадки тих, для чийого блага самовідданно працював В.В.Тарновський, викинули його прах зі склепу церкви Георгія Хозевіта в садибі Тарновських Качанівці. Плити саркофагу з білого італійського мармуру роботи відомого архітектора І. Монігетті за участю В. В. Тарновського-молодшого було використано для влаштування кухні в качанівському санаторії як столи для приготування їжі. Там, на кухні, вони були до недавнього часу. Хочеться побажати, щоб у 2005 р., коли виповнюється 205 років від дня народження Василя Васильовича Тарновського, в качанівському маєтку, який чимало років був штаб-квартирою українського національного руху, було створено меморіал великого українця - Василя Васильовича Тарновського-старшого. Хоча він сам передбачив свою долю:

Барин, ты простираешь братскую руку -

Никто руки не берет.

Ты раскрываешь полное сердце -

Никто не хочет глядеть...

Барскою спесью ты, человек,

На век от себя отдаляясь,

Жизнь проведешь в печальной пустыни,

За гробом слезы не прольют...[5]

Джерела та література:

1. ДАПО. - Ф. 379. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 32 - 33.
2. Линюк Л.П. Матеріали родини Тарновських в Державному архіві Чернігівської області // Скарбниця української культури. Зб. наук. праць. - Чернігів: Сіверянська думка, 2002. - Вип. 2. - С. 16 - 19.
3. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства - СПб.: Губ. типогр., 1901. - Т. 2. - 316 с. + СУ 111.
4. Кирило - Мефодіївське товариство - К., 1990. - Т. 2
5. Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства. 1802 - 1902. Очерки по архивным данным - Полтава, 1906. - Вип. 1. - 227 + XL1 с.
6. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века - Полтава: Изд-е полтавской ученой архивной комиссии, 1912. - 238 с.
7. Павловский И.Ф. Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии в половины XVIII века. - Полтава, 1913. - 85 с.
8. Письма Н.В.Гоголя к В.В.Тарновскому (1833 - 1834). Сообщил С. Пономарев - Киевская старина. - 1833. - Март. - С. 623 - 629.
9. Половец В.М. Кооперативный рух в Лівобережній Україні (1861 - 1917) - Чернігів: Деснянська правда», 1996. - 204 с.
10. Сборник сведений о Полтавской губернии. Сост. А.В.Богданович - Полтава: Типогр. Губ.правления, 1877. - 283 с.
11. Тарновские //Малоросійський родословник - К., 1996.- Т.5.- Вип. 1. - С. 29 - 54.
12. Тарновський В.В. О делимости семейств в Малороссии // Труды комиссии высочайше учрежденной при университете св. Владимира в Киеве - 1853. - Т. 2. - С. 1-15.
13. Тарновський В. В. Юридический быт Малороссии //Юридические записки. - 1842. - Т. 3. - С 121.
14. Тарновський М.В. Надія Василівна Тарновська (Кумася) і Тарас Григорович Шевченко // Хроніка - 2000. - № 19 - 20. - С. 194 - 207.

15. Тарновський М.В. Тарас Григорович Шевченко і Василь Васильович Тарновський (старший) //Хроніка - 2000. - 1997. - № 19-20. - С. 129 - 139.
16. Товстоляк Н.М. До історії першого українського журналу // Грані. - 2004. - № 1. - С. 73 - 75.
17. Товстоляк Н.М. Суспільно - політична діяльність В.В.Тарновського - старшого в 30 - 40 роки XIX століття //Сіверянський літопис. - 2004. - № 1. - С. 47 - 53.
18. Чернігівський історичний музей (далі - ЧІМ). - Ал. 504/17/79/3
19. ЧІМ - Ал.504/17/80
20. ЧІМ. - Ал.504/17/10
21. ЧІМ. - Ал.504/17/1 - 40
22. ЧІМ.- Ал.504/17/108/5
23. ЧІМ.- Ал.504/17/13
24. ЧІМ.- Ал.504/17/132/1-10
25. ЧІМ.- Ал.504/17/18
26. ЧІМ.- Ал.504/17/63/1
27. ЧІМ.- Ал.504/17/82/1
28. ЧІМ.- Ал.504/17/83
29. ЧІМ.- Ал.525/2/1
30. ЧІМ. -.Ал.504/17/17
31. ЧІМ. -.Ал.504/17/79
32. ЧІМ.- Ал.504/17/82/2
33. ЧІМ.- Ал.504/17/9
34. ЧІМ.- Ал.504/17/110
35. ЧІМ.- Ал.504/17/77
36. ЧІМ.- Ал.504/17/29
37. ЧІМ.- Ал.504/17/81

Тетяна Литвинова

ГОСПОДАРСЬКІ ПРОЕКТИ М. П. МИКЛАШЕВСЬКОГО

Однією з найактуальніших проблем соціальної історії України, без дослідження і розв'язання якої історичний розвиток буде незрозумілим, все ще залишається проблема української провідної верстви XIX - початку XX ст. На це звернув увагу ще О. Оглоблин, який, переймаючись необхідністю створення схеми історії України XIX - XX ст., вважав за необхідне відійти від уявлення про XIX ст. лише як про період культурно-національного відродження, що в концепції М. Грушевського становило основний зміст цієї доби. О. Оглоблин з цього приводу писав: «Таким чином, широка й повноводна ріка історичного процесу України переходила у вузький, хоч сильний і швидкий потік, за межами й осторонь якого залишалося майже ціле суспільне життя тогочасної України»¹. Він також наголосив, що «розвиток історичної науки, бурхливий розквіт її в Україні в середині і другій половині 1920-х років, ставив перед істориками ту саму вимогу й те ж завдання - продовжити схему Грушевського до 20 століття, принаймні до 1917 року - й, як програма-махімум, замінити її новою революційною концепцією»². Щоб це стало можливим, історик запропонував цілу програму, в якій важливе місце зайняла і проблема української провідної верстви в XIX - на початку XX ст., «досить складна, а головне майже не розроблена в науці». О. Оглоблин при цьому досить докладно пояснив причини такої історіографічної ситуації навколо цієї проблеми: «Її не досліджувано в советсько-українських умовах ні в 1920-х роках, коли ще був сильний вплив народницької (точніше, неонародницької) історіографії, ні пізніше, аж до цього часу. А на еміграції студії над цією проблемою дуже утруднені передусім через брак тут відповідних архівних джерел, а почасти й під тиском залишків і традицій народницької історіографії, для якої ця тема була й залишилася дуже непопулярною»³. Зазначу, що суттєвих змін на цьому напрямку не відбулося і донині. Це в першу чергу стосується дореформеного періоду, оскільки прогалини у вивченні пореформеної доби заповнюються швидшими темпами⁴.

Дослідження історії дворянства України першої половини XIX ст. може проводитись різними шляхами, але найбільш плідним, на мою думку, можна вважати персонологічний підхід, який не лише оптимізує евристичну роботу, а й дозволяє розглядати суспільні процеси через їх безпосередні людські прояви. Це цілком відповідає завданням, що ставляться в рамках сучасної соціальної історії в першу чергу в зарубіжній історіографії⁵, в центрі уваги якої опиняється людина, причому не сама по собі, а як елементарна клітина суспільного організму. Лише на цій основі відбувається перехід до аналізу різних суспільних утворень і соціальних груп, їх